

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

**IV. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU**

-HANEFÎLİK-MÂTURÎDÎLİK-

05-07 MAYIS 2017

CİLT 1

Kastamonu Üniversitesi
IV. Uluslararası
Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu
-Hanefîlik-Mâturîdîlik-

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

(Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)

ISBN: 978-605-4697-06-9 (Tk)

978-605-4697-07-6 (1.c)

Aralık 2017, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
ilmî ve hukuki sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Her hakkı saklıdır.

HANEFİ MATURİDİ GELENEĞİNDE KELAMIN FELSEFİLEŞMESİ VE ŞEMSÜDDİN ES-SEMERKANDİ’NİN MEZHEBİ ÜZERİNDEKİ SPEKÜLASYONLAR

İsmail YÜRÜK¹

Özet

İslam Kültüründe felsefî kalam geleneği Gazali ile başlamış olsa da Fahrüddin Râzî ile zirveye ulaşmıştır. Ancak bu gelenek İran ve Türkistan yörelerinde gelişmiş ve yine bu yörede Şiraz ve Mâverâünnehir ekolü şeklinde iki farklı koldan gelişmiştir. Felsefî kalam geleneği her iki ekolde de İbn Sina’ya dayanmaktadır. Şiraz Ekolü Eş’ari anlayışı temsil ederken, Mâverâünnehir ekolü Maturidi çizgide kendini göstermiştir. Bu Ekolün önde gelen temsilcilerinden Şemsüddin es-Semerkindi’nin itikattaki mezhebi üzerinde farklı iddiaların bulunduğunu görmekteyiz. Onun mezhebi konusundaki spekülasyonlar ise Şii, Maturidî veya Eş’arî olduğu ekseninde kendini göstermektedir. Bu tebliğde Semerkandî’nin itikattaki mezhebi iddialar çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Kalam, Şemsüddin es-Semerkindî, Mezhep.

Abstract

Although the tradition of philosophical kalam in Islamic culture began with Ghazali, it reached the summit with Fahrüddin Razi. However, this tradition developed in the regions of Iran and Turkistan, and again in these regions developed in two ways as Shiraz and Mâverâünnehir schools. Both of which are based on philosophical kalam tradition of Ibn Sina. While Shiraz school represented the understanding of the Eş’ari, Mâverâünnehir school appeared on the side of Maturidi. It is seen that there are different claims about which sect Şemsüddin es-Samarqandi, one of the leading representatives of this school, belongs to. These claims are on the axis of being Shi’a, Maturidî or Eş’arî. In this proceeding, the sect, which Semerkandi belongs to, will be examined through the claims.

Keywords: Philosophia, Kalam, Şemsüddin es-Samarqandi, sect.

Giriş

Gazali (ö. 505/1111) ile başlayan ve müteahhirun olarak bilinen dönemde Eş’ari kelamcılar liderlerinin Kelâm ilmine kazandırdığı sisteme paralel olarak dikkatlerini İslâm toplumu içerisinde ortaya çıkan muhalif grupların yanında özellikle felsefî cereyanlara çevirmişlerdir.² Bunları eleştirmek ve değerlendirmek için felsefî bir altyapıya ve mantık ilmine ihtiyaç duydular. Bu süreçte felsefenin Kelâma dâhil edilmesi, “felsefî kelâm” kavramının ortaya çıkmasını doğurmuştur.

Bu sürecin ilk denemelerini Şehristânî (ö. 548/1153)’de görmekteyiz. Yeni bir sisteme geçişin sıkıntıları dolayısıyla onun çok başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak ondan sonra bu sistemi zirveye ulaştıran Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1210) tam anlamıyla felsefî Kelâm metodunu ortaya koymuştur. Böylece er-Râzî ile Eş’ari Kelâmında bu metot zirveye ulaşmıştır. Daha sonra gelen Amidî (ö. 631/1233), Îcî (ö. 756/1355), Tâftazânî (ö. 792/1390) ve Cürçânî (ö. 816/1413) gibi kelâmcılar er-Râzî’nin açtığı bu yolun birer takipçileri olmuşlardır.

¹ Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, iyuruk@cu.edu.tr

² Bekir Topaloğlu, Kelam İlmi Giriş, Damla Yay., İstanbul 1985, s. 28.

1. Şiraz Ekolü

Razî'nin önderliğini yaptığı felsefî kelim hareketi önce Azerbaycan sonra Şiraz ekolü olarak isimlendirilir.³ Bu ekolü Razî'den sonra devam ettirenler ise Şihabuddin Sühreverdi (ö. 632/1234), Esirüddin el-Ebheri es-Semerkindî (Musul, Horasan, Bağdat, Erbil şehirlerine gitmiştir.) (ö. 663/1265), Nasirüddin et-Tusi (ö. 672/1274) ve Kutbuddin eş-Şirazi (ö. 710/1311)'dir.⁴ Bunlar içerisinde sadece Nasirüddin et-Tusi Şii olup diğerleri Eş'ari kelamcısıdır.

2. Mâverâünnehir Ekolü

Diğer taraftan felsefî kelim ekolü Mâverâünnehir yöresinde de kendisini göstermiştir. Maturidi'nin düşünceleri etrafında kurulan Semerkant merkezli Mâverâünnehir⁵ sünî kelim ve usul akımı İslam tarihinde kendine has görüşleri bulunan orijinal bir ekol olarak ortaya çıkmış ve itikadî konularda olduğu kadar fıkıh usulü alanında da çok etkin bir rol oynamıştır.⁶

Bu akımın temsilcileri ise Radiyüddin en-Nişâburî (ö.582/1186 civarı), Şerefüddin Muhammed b. Mes'ud el-Mervezî (ö. 585/1189 veya 590/1194), Efdalüddin Ömer b. Gaylân el-Belhi (ö.590), Ruknüddin Amidi (Umeydi) es-Semerkindî (ö.615), Burhanu'd-Din en-Nesefî (ö.687), Şemsüddin es-Semerkindî (İran, Türkiye, Afganistan, Hindistan gibi ülkeleri dolaşmıştır.) (ö. 722/1322)⁷ ve Sadrüşşeria es-Sani Ubeydullah b. Mes'ud b. Tacişşeria (ö. 747/1346)'dır.

Bu ekol mensupları da fıkıhta genel olarak Hanefî mezhebine mensup olmakla birlikte itikatta Eş'aridirler. Ancak Şemsüddin es-Semerkindî'nin fıkıhta Hanefî olmakla birlikte itikatta Mâturidî kelamcısı olduğunu düşünüyoruz.

Bu iki ekol karşılaştırıldığında Mâverâünnehir ekolü öncelikle mantık ilmine ağırlık vermiş, kelim ilminin konusunun “var olması itibariyle her mevcut” olduğunu savunmuşlardır.⁸ Kelâmın konusunun “bilinmesi itibariyle her malum” olduğu şeklindeki anlayış bu ekolde mantık ilmi olarak telakki edilmiştir.⁹ Ancak Şiraz ekolü bu durumu kelâmın ana konusu şeklinde değerlendirmiştir. Kabul etmek gerekir ki kelim ilmi konusunda Fahreddin Razi bu ekolün liderliğini yapmakta ve kelim ilmine bilgi konusuyla girmektedir. Bunun yanında bilgi konusundan hemen sonra varlık konusuna yer vermekte; varlık, cevher ve araz konularını da ayrıca işlemektedir.

Gazali ile aynı dönemde yaşamakla beraber Mâturidî Kelâmında önemli bir şöhrete sahip olan Ebû'l-Mûin en-Nesefî ve sonrasında böyle bir gelişmeden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü Hanefî-Mâturidî geleneğine bağlı kelamcılar Kelâm ilminde felsefî kelim anlayışına değil usulü'd-din adı altında usulü'l-fıkıh ve Kelâm diyaloguna önem vermişlerdir.

Fakat Nesefî'de dikkatimizi çeken semantik metot, Mâturidî akılcılığının belirgin bir unsuru olmakla beraber felsefî Kelâm bağlamında metodik yaklaşım Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), Lâmişî (ö. h. 539/1143), Sabûnî (ö. 580/1184), Ebû'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) gibi Mâturidî Kelamcılarda görülmemektedir. Bunların ilgilendiği alan Kelâm ilminin yanında özellikle fıkıh olmuştur. Bu nedenle onların Kelâm alanında vermiş olduğu eserler ancak akâid ve biraz daha gelişmiş tarzda eserler olarak değerlendirilebilir. Bunlar akademik bir içeriğe sahip olmaktan ziyade toplumun inanç anlayışının nasıl olması gerektiğini ortaya koyan kısa ve öz bir şekilde yazılmış eserlerdir. Bu eserlerde felsefî tarzda kelâmî konulara ayrıntılarıyla temas edilmemiştir.

³ Bu ekol, Tebriz, Kazvin, Meşhed, Kirman, Şiraz, İsfahan bölgelerini içerisine almaktadır.

⁴ Gulam Rıza Dadhuh, “Şemsüddin Semerkandî”, *İttılaat-ı Hikmet ve Marifet*, Sayı 96/1 Ferverdin (Ekim) 1393h., s. 55.

⁵ Bu ekol Harezmi, Buhara, Semerkant, Taşkent, Belh, Herat ve Nesef bölgelerini içerisine almaktadır.

⁶ Bekir Topaloğlu, “Mâturîdiyye” mad., TDV İslam Ansiklopedisi, C. 28, s. 163

⁷ Gulam Rıza Dadhuh, “Şemsüddin Semerkandî”, s. 55.

⁸ Semerkandî, Şemsü'd-Din Muhammed b. Eşref el-Hüseynî, *es-Sahâ'ifu'l-İlâhiyye*, Tah. Ahmed Abdurrahman eş-Şerif, Riyad (trç), s. 65-85.

⁹ Semerkandî, Şemsü'd-Din Muhammed b. Eşref el-Hüseynî, *Mu'tekadât*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, No: 2432/3, v. 34b-42b; *el-Envârü'l-İlâhiyye*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, 2432/6, v. 143a-149a.

3. Şemsüddin es-Semerkindî

Felsefî kelâm anlayışının Mâturidî kelâm ekolü içerisinde ilk defa Şemsüddin es-Semerkindî(ö. 722/1322) tarafından başlatıldığını söyleyebiliriz. Semerkindî, VII. Hicrî asrın son yarısı ile VIII. Asrın ilk çeyreğinde yaşamış ve eserleriyle tanınmış bir İslâm âlimidir. Özellikle Kelâm, Mantık, Matematik, Astronomi, Münazara ve Bahs sahasında önemli eserler vermiştir.¹⁰

Tam adı Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî'dir. Şemsüddin es-Semerkindî lakabıyla şöhret bulmuştur. Biyografi kaynaklarında, Hanefî ve genel tabakât kitaplarında müellifin ismine dahi rastlamak mümkün olmamıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak müellifin, İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eser veren bir şahsiyet olması, Onun ciddi bir tahsil hayatı geçirdiğine delâlet etmektedir. Onun matematik, geometri ve astronomi ile başlayan fen ilimlerine ilgisi daha sonra mantık ve Kelâm ilmine yönelmesine tesir etmiştir. Böylece Semerkindî mantık alanında ortaya koyduğu meşhur eseri “*el-Kıstâs*”, Kelâmda “*es-Sahâ'ifü'l-İlâhiyye*” ve diğer kelâmî eserleri ile önemli bir kelimacı hüviyetini kazanmıştır.

4. Semerkindî'nin Kelam Metodu

Semerkindî felsefî kelâmın zirveye ulaştığı, mantıkî delillerle ve cedel metoduyla kelâmın sistemleştirdiği Fahreddin Razi sonrası dönemin önde gelen ve bu metodu kelama uygulayan önemli şahsiyetlerinden biridir.

Semerkindî için akıl yürütme son derece önemlidir. Çünkü gerek sem'î ve gerekse sem'î olmayan herhangi bir delilin geçerliliği akla bağlıdır. Akıl nazar-ı itibara alınmadığı takdirde, ona bağlı olan bütün durumların da nazar-ı itibara alınmaması gerekir. Zira Peygamberin sözünün bir bilgiye delâleti ancak doğru söylemesiyle, doğru söylediği ancak mucizeyle, mucizenin mucize olduğu da ancak akılla bilinebilir. Eğer akıl kusurlu görülürse, bütün bunların da kusurlu görülmesi gerekir.¹¹

Semerkindî, Kelâm İlminin alanını oluşturan konularda bazen Maturîdî, bazen de Eş'arî tarafında yer alır. Bu onun belli bir ekole veya anlayışa akli istidlalde bulunmadan tabi olmanın yanlış olacağı düşüncesinden kaynaklanabilir. Bununla beraber Onun düşünce sisteminde nasların zahiri anlamları da oldukça önemlidir. Onu böyle bir davranışa götüren sebep ise Kur'an ve Hadistir.

Semerkindî'nin fıkıhta mezhebinin Hanefî olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zaten özellikle Mâverâünnehir ekolüne mensup âlimler fıkıhta Hanefidirler. Bunun yanında onun hemen tüm kelâm eserlerinde Ebu Hanîfe'nin görüşlerine yer vermesi Hanefî olduğunun bir delilidir. Ayrıca kendisine büyük hürmet beslediği ve *el-Mukaddimâtu'l-Burhaniyye* adlı eserini şerh ettiği Burhanüddin en-Nesefî'nin de fıkıhta Hanefî olması Semerkindî'nin de Hanefî olduğunun bir işareti olabilir.

Semerkindî'nin itikadî mezhebi konusunda bir takım iddialar bulunmaktadır. Onun Maturidî veya Eş'arî olma ihtimalinin yanında Şii olabileceği dahi iddia edilmekte ve böylece itikattaki mezhebi konusundaki spekülasyonlar Şia, Eş'arilik ve Maturidilik mezheplerinden hangisine bağlı olduğu konusunda cereyan etmektedir.

Semerkindî'nin itikattaki mezhebi konusundaki tartışmalara girmeden önce onun özellikle filozofların âlemin meydana gelmesi diğer bir ifadeyle sudur nazariyesine şiddetle karşı çıktığını görmekteyiz. Ona göre, İslâm düşüncesinde özellikle Fârâbî (v.339/950) ve İbn Sînâ (v.428/1037) gibi düşünürler, doğa felsefesini dini verilerle uzlaştırma gayreti içerisinde girerek İslâm'ın Tanrı anlayışını, felsefenin belirlediği ilkeler doğrultusunda yorumlamak

¹⁰ İsmail Yürük, *Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Husyenî, es-Semerkindî'nin Belli Başlı Kelamî Görüşleri (Allah ve İman Anlayışı)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1987, s. 3-15.

¹¹ Semerkindî, *es-Sahâ'if*, s. 305-306; *el-Me'arif fi Şerhi's-Saha'if*, Tah. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail-Nazir Muhammed en-Nazir İyad, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, Kahire 2015, C. 2, s. 1063.

suretiyle vahyin aklın ilkelerine aykırı olmadığını ispatlamak istemişlerdir. İslam filozoflarının bu Tanrı anlayışları Aristo düşüncesine dayanmakta olup mekanik ve uzaktan yaratma niteliğine sahiptir. Onlar bu anlayışı kendi mantık örgüleri doğrultusunda tevil etmiş olsalar da Semerkandî için bu yeterli değildir. Çünkü onun anlayışında irade ve kudret sahibi, eylemlerinde mutlak surette özgür bir Tanrı fikri bulunmaktadır. Bu Tanrı fiillerinde ve seçimlerinde özgürdür.¹²

Semerkandî'nin Tanrı anlayışının temelinde fâil-i muhtar olma niteliği önemli bir yere sahiptir. Âlemde bulunan her varlığın yaratılış inceliği Allah'ın yetkin bilgisini, mükemmel hikmetini, her şeyi kuşatıcı kudretini, etkili iradesini ve geniş rahmetini gösterir. Yaratılışın mükemmel olması yaratanın yetkinliğine delalet eder ve Allah'ı bilme yalnızca O'nun âlim, kâdir, mürîd gibi bazı vasıflarının bilinmesiyle değil bunların tamamının bilinmesiyle mümkün olur. Öyleyse evreni ve hikmetlerini tanımak, bunların kudret ve hikmet sahibi olan varlığa muhtaç olduğunu bilmek, her aklı olanın ilk ödevi ve her erişkin olana verilmiş ilk yükümlülüktür.¹³

Semerkandî Tanrının mürid olduğunu kelim metodolojisinde yer alan sebr ve taksim yoluyla ortaya koyar. Çünkü Allah Teâlâ'nın bir kısım fiillerinin önce bir kısım fiillerinin sonra geldiğini biliyoruz. Fiillerin meydana gelmesi tercihle, fiilin meydana geldiği an ise tahsisle olur. Allah Teâlâ âlemi yaratmayı tercih etmekle mürecciidir. Ancak Allah Teâlâ'nın kendi fiillerini önce veya sonra getirmesi bakımından tahsis vardır. Bundan dolayı da muhassıstır. İrade sıfatında Tercih ve Tahsis olmak üzere iki özellik bulunur:

Allah Teâlâ'nın bir takım fiillerinin sonra gelmesi mümkün olduğu halde önce gelmesinin veya sonra gelmesi mümkün olduğu halde önce gelmesinin sebebi nedir?

Buradan hareketle, bu tercih ve tahsis sebebi; İlim, Sem' ve Basar, Kudret, Kelam ve İrade sıfatları olabilir.

a. Bu tercih sebebi İlim olamaz. Çünkü ilim, maluma tabidir.

b. Sem ve basar sıfatı da olamaz. Çünkü sem ve basar sıfatları tabi olmak konusunda ilim sıfatı gibidir.

c. Bu tercih sebebi kudret de olamaz. Çünkü Allah Teâlâ'nın kudretinin tüm vakitlere nispeti eşittir.

d. Bu tercih sebebi kelam da olamaz. Çünkü Allah'ın kelim olan "ol" emrinin aynı şekilde zamanlara nispeti birdir. "Ol" dediği zaman olan şey öbür tarafta başka, diğer tarafta başka değildir. O halde Allah'ın kelim olan "ol" emrinin tüm vakitlere nispeti eşittir.

e. Öyleyse bu tercih sebebi bütün bunlardan başka bir sıfat olup, bu da irade sıfatından başka bir şey değildir.¹⁴

5. Semerkandî'nin Mezhebi Üzerine Mülâhazalar

Şemsüddin es-Semerkandî kendisinin Maturîdî veya Eş'arî mezheplerinden birine mensup olduğunu açıkça belirtmediği gibi, kelâmî görüşlerine bakarak, onun herhangi bir mezhebe mensup olduğunu söylemek de güçtür. O eserlerinde İmam Maturîdî'den hiç söz etmemekte, İmam Eş'arî ve ona tabi olanların görüşlerine sık sık yer vermektedir. Maturîdîlerin görüşlerini zikrederken, "Eş'arîlerden başka Ehl-i Sünnet olanlar" veya "Mâverâünnehir kelâmcıları" tabirini kullanmaktadır.¹⁵

Semerkandî'nin itikattaki mezhebi konusundaki spekülasyonlara gelince onun Şii olduğu bazı gerekçelerle iddia edilmekte, o Sünni mütekellim unvanıyla şöhret bulmasına

¹² Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 318-329.

¹³ Semerkandî, Şemsü'd-Din Muhammed b. Eşref el-Hüseynî, *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfüs*, Tah. Yusuf Okşar (Şemsü'd-Din Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfüs* Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) Adana 2016, C. 2, s. 3 (Tercüme), C. 3, s. 2 (Metin).

¹⁴ Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 342; *el-Mu'tekad*, Tah. İsmail Yürük-İsmail Şık (*İslam İnanç İlkeleri*), Araştırma Yay., Ankara 2011, s. 65.

¹⁵ Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 350.

rağmen bazı kelâmî görüşlerinde Şia akaidini açığa vurduğu söylenmektedir. Bu iddialar şunlardır:

1. Semerkandî cebr ve tefviz konusuna inanmakta, fiilde yaratıcının kudretiyle kulun kudretinin birlikte etkin olduğunu düşünmektedir. Bu görüş her ne kadar Şia'ya has olmasa da Semerkandî bunu Kur'an ve peygamber sünnetine muvafık görüş olarak nitelendirmekte ve ilimde rasih olanların görüşü olarak nakletmektedir. Bunu da Şii kaynaklarda yer alan meşhur İmam Cafer-i Sadık'ın sözüne dayandırarak "Ne cebr ne tefviz vardır, durum ikisi arasındadır" şeklindeki görüşü savunur.¹⁶

2. Şia kaynaklarında "ilimde rasih olanlar" deyimini Şia imamları için kullanılır. Semerkandî ayrıca *Kaside-i Ruhaniyye* şerhinde "eimme-i rasihin"ın "enbiya-i muhakkikin" yanında yer aldığını ve böyle yüksek bir makama sahip olduklarını hem akli istidlal hem de keşfi irfani bilgiye kudreti olduklarını belirtir.¹⁷

3. Semerkandî peygamberin yerine geçecek olanların tayini konusunda Şia'nın itikadı yanında görünür. O bu konuda ilk önce Ehl-i Sünnet'in Ebu Bekir'in imametine dair delillerini, ardından da bunlara red mahiyetinde Şia'nın delillerini sunar. Fakat burada dikkat çeken husus Şia'nın delillerinin zikrinde Hz. Ali'nin imametine yönelik olanları sunmakla yetinmesidir. Ehl-i Sünnet'in buna yönelik itirazlarına ise yer vermez. Hz. Peygamberden sonra en üstün insan meselesinde ise Hz. Ebu Bekir'in faziletine dair Ehl-i sünnetin sadece iki delilini belirtirken, Şia'nın Hz. Ali'nin efdaliyetine dair delillerini tafsilatıyla ortaya koyar.¹⁸ Semerkandî'nin Hz. Ali'ye yönelik lehteki bu açıklamaları o derece dikkat çekmiştir ki 7. yy Şia ariflerinden Seyyid Haydar el-Âmulî, Nasirüddin et-Tusi ve Allame Hıllî'nin yanında Semerkandî'nin ismini de zikretmiştir.¹⁹

Bahsedilen konular dâhilinde Semerkandî'ye dikkat çeken Şia âlimlerinden biri de Allame Beyâdî (ö. 887)'dir. O, Hz. Ali'nin efdaliyeti bağlamında Semerkandî'nin *es-Sahâ'if*'ine *es-Sıratu'l-Müstakim ila Mustahıkkı't-Takdim*²⁰ ve Mir Seyyid Hamid Hüseyin (ö. 1306) de "*Abakatu'l-Envâr fî İmâmeti'l-Eimmeti'l-Athâr*" adlı eserinde Semerkandî'ye işaret etmişlerdir.²¹

Bu iddialar çerçevesine Semerkandî'nin Şii olduğunu söylemek mümkün değildir. Onu böyle bir davranışa götüren sebep belki de kendisinin Seyyid yani Hz. Ali'nin soyundan gelmesi şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca Semerkandî'nin kendisi Ehl-i Sünnet olduğunu belirtmektedir. Bunun yanından o *İlmü'l-Afak ve'l-Enfüs* adlı eserinde Şia'nın beda' inancının yanlışlığını ortaya koymaktadır.²²

Semerkandî'nin Eş'ari mezhebine mensup olduğunu iddia etmek mümkün müdür? O hemen bütün eserlerinde Eş'ari anlayışa şiddetle karşı çıkmaktadır. Bunların birkaç tanesine örnek vermek gerekirse:

1. Eş'ari, "Kul, fiili yapan ve onu kesb edendir. Kul fiile yöneldiğinde Allah, âdetinin icrası (sünnetullahın gereği) ile onu yaratır veya fiilin kendisi Allah'ın kudreti ile. Allah Teâlâ kulun taat fiilini, o fiili yapmaya yönelmesi ile birlikte yaratır. Fiilin kula nispet edilmesi ve teklifin sıhhati konusunda bu kadar söz kâfidir" demektedir.²³

Biz bu görüşe "kul, varlık bakımından bir şeyin meydana getirilmesi ve kudretini ona sarf etmesi konusunda bağımsız olursa "kader", bağımsız olmazsa "cebir" gerekir. Kasıt da aynı şekilde bir fiildir ve kesb ifade etmez" şeklinde cevap veririz.²⁴

¹⁶ Semerkandî, *el-Me'arif*, C. 2, s. 1281-1282.

¹⁷ Gulam Rıza Dadhuh, "Şemsüddin Semerkandî", s. 55.

¹⁸ Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 477-483.

¹⁹ el-Beyâdî el-Âmulî, Ali b. Yunus, *es-Sıratu'l-Müstakim ila Mustahıkkı't-Takdim*, *el-Mektebetü'l-Murtadaviyye*, Tahran 1384h., C. 2, s. 11.

²⁰ el-Beyâdî el-Âmulî, *es-Sıratu'l-Müstakim*, C. 2, s. 11.

²¹ el-Musevî, Mir Hamid Hüseyin, *Abakatu'l-Envâr fî İmâmeti'l-Eimmeti'l-Athâr*, Isfahan (trs), C. 16, s. 324.

²² Semerkandî, *İlmü'l-Afak ve'l-Enfüs*, C. 2, s. 20 (Tercüme), C. 3, s. 21 (Metin).

²³ Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 384; *el-Me'arif*, C. 2, s. 1255; *el-Mu'tekad*, s. 74.

²⁴ Semerkandî, *el-Mu'tekad*, s. 74.

2. Eş'ari, emredilen şeyin iyi, yasaklanan şeyin de kötü olduğunu söylemiştir. Çünkü kulun fiili, (yaratılması nedeniyle) Allah'ın fiilidir. Allah'ın fiili ise kendisine nispetle kötü değildir.²⁵

Semerkindî, Eş'ari'nin bu iddiasına, şöyle cevap vermektedir: “Eğer iyilik ve güzellik şeriatla olsaydı, Allah'ın yarattığı her şeyin güzel olması gerekirdi. Bu ise yalancının eliyle meydana gelen olağanüstü olayların ortaya çıkmasının güzel olmasını gerektirir. Ayrıca bu durumda nübüvvetin sübutundan önce peygamberin yalan söylemesinin muhal olduğu şeklinde bir hüküm vermek de mümkün değildir. Eğer mümkün olursa o zaman da peygamberliğe, va'd ve vaide olan güven ortadan kalkar”²⁶

Semerkindî, eşyanın zatî bir güzellik veya çirkinliğini kabul eden²⁷ Mâtürîdîlerden de ayrılmaktadır. Ona göre eşyanın güzellik ve çirkinliği hem zatından, hem de sıfatından kaynaklanabilir. Hatta bazen onun itibari olması da mümkündür.²⁸ Çünkü Allah'ın fiil ve hükümleri mutlak olarak en güzel veya uygun olmayanla ilgilenmiş olsaydı, onun meydana gelmesi Allah'a lâîk değil ise, O'nun fiilinin noksan ve sefih olması gerekir ki, bu muhaldir. O şeyin meydana gelmesi Allah'a daha lâîk ise, O'nun zatı itibariyle eksik ve başkasıyla kemâl bulmuş olması gerekir. Bu da muhal olduğu gibi, Allah'ın ona muhtaç olması da söz konusudur. Oysa Allah'ın bir şeye muhtaç olması muhaldir. O'nun için daha uygun olanı bırakıp, adi bir işi yapması nasıl mümkün olabilir? Böyle bir şeyi imkânsız saymak zaruridir.²⁹ Bu, iki taraftan biri daha evlâ olduğu takdirdedir. Eğer iki taraf birbirine eşit ve bu mümkünse, herhangi bir tercih sebebi bulunmaksızın taraflardan birini yapabilir. Buradaki eşitlik ancak varlığa ve yokluğa nisbetledir. Bazen yokluğun daha faydalı bir hususu ihtiva edip, varlığın ihtiva etmemesi dolayısıyla, bir şeyin yokluğu varlığından evlâ olabilir.³⁰

3. Eş'ariler sebeplerin yaratılmasını kabul etmekten çekinmişler, yemek yedikten sonraki tokluğun, su içtikten sonraki kanmanın (doygunluk hissinin) Allah'ın yarattığı sıradan fiiller olduğunu söylemişlerdir.³¹

Onların bu iddiasının zaruri olarak aklen ve naklen zayıf olduğu çok açıktır. Aksine akıl ve nakil bu kuralın doğruluğuna şahitlik etmektedir. Çünkü yemek ve içmek tokluğu ve kanmayı ifade eder. Nitekim semavi kitaplarda ve peygamberlerden gelen haberlerde sebeplerden söz edilmekte ve kulların ihtiyaçları, işi tedbir edene havale edilmektedir. Hatta bu havale işinde daha büyük kudret ve hikmet söz konusudur. Çünkü sebebin yaratılması iki kudret ve hikmeti ihtiva etmektedir. Bu iki kudret ve hikmetten biri sebebin kendisini yaratmakta, diğeri ise sebebin tesir kuvvetini yaratmaktadır. Biri varlığa düzen vermekte, diğeri ise cömertliğini akıtmaktadır. İşte Allah'ın en güzel yaratıcı olduğu burada kendini göstermektedir.³²

Bununla birlikte Semerkindî'nin İman ve İslam'ın birbirinden farklı olması,³³ imanın artması,³⁴ tekvin sıfatının izafiliği³⁵ konularında Eş'ari anlayışı benimsediğini görüyoruz. Ancak onun bu konularla ilgili tercihlerinde Eş'ari anlayış değil, nassların ifade ettiği zahiri anlam etkilidir.³⁶ Semerkindî, imanda istisnâyı kabul etmez. Zira şüphe, ister hâle, isterse istikbâle ait olsun, itikâdın şimdiki halde zayıf olmasını gerektirir.³⁷

²⁵ Semerkindî, *el-Mu'tekad*, s. 92.

²⁶ Semerkindî, *es-Sahâ'if*, s. 467; *el-Me'arif*, C. 2, s. 1456-1457

²⁷ Emrullah Yüksel, “Eş'ariler ile Mâtürîdîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları”, *AÜİİFD*, Ankara1980, s. 102.

²⁸ Semerkindî, *es-Sahâ'if*, s. 467; *el-Me'arif*, C. 2, s. 1456-1457; *Mu'tekadât*, v. 52a; *Envâr*, v. 158b.

²⁹ Semerkindî, *Mu'tekadât*, 52a; *Envâr*, v. 158b.

³⁰ Semerkindî, *el-Me'arif*, 1257.

³¹ Semerkindî, *es-Sahâ'if*, s. 380; *el-Me'arif*, C. 2, s. 1245-1246.

³² Semerkindî, *es-Sahâ'if*, s. 380; *el-Me'arif*, C. 2, s. 1246.

³³ Semerkindî, *es-Sahâ'if*, s. 451; *el-Me'arif*, C. 2, s. 1405-1408.

³⁴ Semerkindî, *es-Sahâ'if*, s. 455; *el-Me'arif*, C. 2, s. 1246.

³⁵ Semerkindî, *el-Envârü'l-İlâhiyye*, v.147a.

³⁶ Semerkindî, *el-Me'arif*, C. 2, s. 1424.

³⁷ Semerkindî, *es-Sahâ'if*, s. 462; *el-Me'arif*, C. 2, s. 1441-1442.

Semerkandî'nin itikadî mezhebinin Maturidilik olması kuvvetle muhtemeldir. Öncelikle *Sahâif* adlı eserinin yazma bir nüshasında onun Maturidi olduğu ifade edilmektedir.³⁸ Bunun yanında kelâmî eserleri dikkatlice incelendiğinde onun kelâmî görüşler açısından Maturidilik'i yansıttığı görülecektir. Onun Maturidi olabileceğinin en önemli delillerinden bazılarını da şöylece sıralayabiliriz:

1. Semerkandî, "Fakihlerin çoğu, Allah'ın fiillerinin kulların maslahatıyla sebeplenmiş olduğunu söylediler. Başkaları ise bunun imkânsız olduğunu iddia etmişlerdir"³⁹ diyerek, Allah'ın fiillerinin bir illete mebni olduğunu şu cümlelerle açıklar: Yüce Allah hakîm, kâdir ve âlimdir. İrade sahibi olan Allah için yapmak ya da terk etmek şeklinde iki seçenek vardır. O, bunlardan daha evla ve daha iyi olanı seçer. Çünkü zorunluluk ve hacet olmadan evlayı terk etmek, O'nun hakkında eksiklik olur, imkânsız olur. Evla olma durumu, O'na bağlı olarak değil, olayın kendisine veya kullara bağlı olarak ortaya çıkar. Bu durumda fiil, Allah'ın kemâli ile çatışmaz, tersine, kemâlin ta kendisi olur. Ondan başkası ise noksanlığın ve abesin ta kendisidir. Bu, nasıl böyle olmasın ki? Nitekim peygamberlerin gönderilmesinin temel amacı, insanları hidayete erdirmek; mucizelerin gösterilmesi de insanların tasdik etmesi içindir. Bunda ihtilaf yoktur. Öyleyse sebepliliği inkâr eden, peygamberliği ve delaletlerini inkâr etmiş ve yermiş olur."⁴⁰ Böylece Semerkandî, Allah'ın fiillerinin muallal olduğu düşüncesinde Mu'tezile ve Maturidi ile hemfikiridir.

2. Semerkandî'ye göre tahlik sıfatı mahlûktan başka bir şeydir. Çünkü biz Allah yarattığı için bu mahlûkun bulunduğunu söylüyoruz. Dolayısıyla mahlûkun bulunmasının sebebi Allah'ın onu yaratmasıdır. Yani tahlik mahlûkun yaratılmasının illetidir. Şayet tahlik ile mahlûk aynı olsaydı bizim "Allah onun yarattığı için var olduğu" sözümüzle "Kendi kendine var oldu" sözü aynı konumda olurdu. Bu ise batıldır. Çünkü mahlûk kendisiyle var olmuş olsaydı Allah'ın yaratmasıyla var olması imkânsız olurdu.⁴¹

Kudret ve tahlikin birbirinden farklı olduğu başka bir yolla da açıklanabilir. Şöyle ki tahlik kudrete bağlıdır. Çünkü o kudretin icat halinde mahlûka taallukudur. Hâlbuki kudret tahlike bağlı değildir. Bu durum onların birbirinden ayrı olduğunu bildirir.⁴²

İmam Fahrüddin er-Razi kudret sıfatının caiz olarak etkili olduğunu söyler. Eğer tahlik sıfatı da kudret sıfatı gibi cevaz yoluyla tesir ediyorsa kudretin aynı olur. Vücub yoluyla tesir ediyorsa Allah'ın muhtar değil mucib olması gerekir. Bu itiraza karşı denilebilir ki cevaz yoluyla tesir etmesi halinde tahlik sıfatının kudretin aynı olacağı iddiasını kabul etmiyoruz.⁴³

3. Peygamber göndermek hikmetin gereği olarak vaciptir. Allah'ın peygamber göndermemesi O'nun hikmetinin gerçekleşmesi açısından uygun değildir. Ancak buradaki vaciplik, Mu'tezile'nin O'nun zatı üzerine yüklediği bir vaciplik değildir. Eş'ariler ise bunu inkâr etmiştir.⁴⁴

Semerkandî'nin, Allah'ın peygamber göndermesinin, hikmet gereği olduğuna dair açıklamaları tamamen Maturidi anlayışla uyusmaktadır.⁴⁵ Çünkü ilim sahipleri Nebilerin gönderilmesinin hak/gerçek olduğunu çünkü insanın, doğal olarak medeni bir varlık olduğundan bedenini (yaşamını) sürdürebilmesi; sıcaktan, soğuktan, yırtıcı hayvanlardan ve düşmanlarından koruması için yemeğe, giyinmeye, korunmaya ve silahlara gereksinim duyduğundan diğer insanlarla değişim yapmaya veya karşı koymaya (ilişki) vazgeçilmez olur. Çünkü insanda inatlaşma ve tartışmalardan kaynaklanan, savaşların ürünü olan, yıkıcılık ve bozgunculuğa sevk eden şehvet ve kıskançlık doğal olarak mevcuttur. Bu nedenle ezeli

³⁸ Semerkandî, *es-Sahâ'ifü'l-İlâhiyye*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, No: 1688, (kitabın başında).

³⁹ Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 467.

⁴⁰ Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 470; *el-Me'ârif*, C. 2, s. 1463-1464.

⁴¹ Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 350-351; *el-Me'ârif*, C. 2, s. 1160.

⁴² Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 351; *el-Me'ârif*, C. 2, s. 1162.

⁴³ Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 351; *el-Me'ârif*, C. 2, s. 1161-1162.

⁴⁴ Semerkandî, *el-Mu'tezile*, s.77.

⁴⁵ Maturidi, Ebu Mansur, *Kitabü't-Tevhid*, Ter. Bekir Topaloğlu, TDV Yay., Ankara 2005, s. 221-232; Nesefî, Ebu'l-Mu'in, *Tabsiratü'l-Edille*, Tah. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, BİB Yay, Ankara 2003, C. 2, s. 20-21.

inayetin hükmü ve ilahi hikmet bakımından insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek ve adaleti sağlamak için bir düzene gereksinim vardır. Bu düzen de mümtaz bir kanun koyucu tarafından konulmalıdır ki herkes uysun ve kanun koyma sırasında tartışmalar da yaşanmasın. Bu durum kanunların Allah tarafından konulduğunu açıklayan ayetlerle bilinmektedir.⁴⁶

4. Fiillerin iyilik veya kötülünün aklen bilinebileceğini söyleyen Semerkandî'ye göre Allah'ın fiillerinin tamamı gerek zatı itibariyle gerekse başkasına nispetle iyidir. Onun fiillerinde ve bizim teklife bağlı olan fiillerimizde bir kötülük yoktur. İyilik, yapılması şer'an ve aklen övülen; kötülük, yapılması şeran ve aklen yerilen fiillerdir. İyilik ve kötülük, ya fiilin aslında bulunur veya onun bir sıfatı olur. Bu ikisi (iyilik ve kötülüğün fiilin aslından mı veya sıfatı mı olduğu) akılla bilinir ve bu adaletin iyi, zulmün kötü olması gibi aklın idrakte müstakil olduğu hususlarda geçerlidir. Aklın idrakinde müstakil olmadığı, Ramazan ayında oruç tutmanın iyi, Şevvalin birinci gününde (Ramazan Bayramının birinci günü) oruç tutmanın kötü olması gibi hususlarda ise bir şeyin iyilik veya kötülüğü ancak şeriatın gelmesinden sonra bilinebilir.⁴⁷

5. Güç yetirilemeyen fiilin teklifinin muhal olduğunu söyleyen Semerkandî, bunun cevazına hükmeden Eş'ari'nin görünün yanlışlığını, böyle bir durumun Allah için abes olduğunu, ayrıca nasların bunu zahiren belirttiğini söyleyerek ortaya koymuş ve Maturidi'nin görüşünü benimsemiştir.⁴⁸

6. Sonuç

Sonuç olarak ortaya koyduğumuz bu deliller Semerkandî'nin Maturidi'nin düşüncelerini benimsediğini göstermektedir. Onun Eş'ari olmadığını eserlerinin hemen her yerinde ona ve bir Eş'ari kelamcısı olan Fahrüddin er-Râzî'ye olan itirazlarından anlayabiliriz. Arıca Onun Râzî ile olan irtibatı sadece İbn Sina geleneğini kelama tatbik etme anlayışından öteye gitmemektedir.

Herhangi bir mezhebe sıkı sıkıya bağlı kalmayan Semerkandî, Ef'âl-i İbâd konusunda Mâtûrîdî ve hatta filozoflarla, peygamberlerin meleklerden üstün olmasında, kerâmette ve me'âdın cismânîliği konusunda Ehl-i Sünnet'le, Hüsün ve Kubhun itibârî olduğunda Mu'tezile'den Ebû Ali Cübbâî ile Allah'ın fiillerinin muallel olması ve Teklîf-i mâlâ yutâk konusunda Mâtûrîdî ve Mu'tezile ile hemfikir olmuş, imamet konusunda ise, hepsinden ayrı olarak müstakil düşünmüştür. Ona göre dört halife ve hatta bütün sahabe Allah katında şerefli faziletlerle ve güzel özelliklerle vasıflanmışlardır. Sahabeler arasında herhangi bir ayırım yapmaktansa, onları kötüleyen bir kimsenin kâfir olduğunu söylemek kâfidir.

Semerkandî her ne kadar kendisinin herhangi bir ekole mensup olduğunu belirtmese de Hanefi-Maturidi görüşleri benimsemesi, Eş'ari ve Mu'tezili fikirlere açık muhalefeti, imamet konusundaki sahabenin hepsinin genel anlamda faziletli olduğunu iddia etmesi onun Eş'ari veya Şii olmadığını en bariz delilidir.

⁴⁶ Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 419; *el-Me'arif*, C. 2, s. 1339-1341.

⁴⁷ Semerkandî, *el-Mu'tekad*, s. 91-92.

⁴⁸ Semerkandî, *es-Sahâ'if*, s. 470; *el-Me'arif*, C. 2, s. 1466.